

tare, ținând de răspîndirea în spațiu a acestor culturi mediteraneene, disciplinele desprinse din trunchiul pînă la o vreme unic al filologiei clasice s-au înmulțit în așa măsură încît sînt rare personalitățile care stăpînesc astăzi — cu mai multă sau mai puțină autoritate — fie și numai o mică parte din ele. Pînă la sfîrșitul secolului trecut (ca să mă refer la un exemplu familiar), „arheolog clasic” era omul care cunoștea monumentele arhitectonice și sculpturale din Italia și Sicilia, din Grecia și Arhipelag, în oarecare măsură și de pe litoralul egeean al Asiei Mici. Astăzi cîmpul arheologiei clasice se întinde din Peninsula Iberică pînă-n Pakistan și din fundul Mării de Azov pînă-n nisipurile Nubiei. Dezvoltarea în adîncime apare și ea tot atît de evidentă, dacă ținem seamă de faptul că „știința antichității” înmănușează o serie impresionantă de discipline speciale, mergînd de la lingvistica indo-europeană pînă la paleografie, epigrafie, papirologie, numismatică și ceramografie, ca să nu mai vorbim de istoria literară, de istoria religiilor și de istoria fără alt atribut, care e istoria societăților antice în dezvoltarea lor milenară. Un exemplu de creștere fulgerătoare a unei discipline de curînd constituite ni-l oferă *micenologia*, care nu-i mai veche de 15 ani și care numără astăzi mai multe periodice specializate, întreținute de o armată de colaboratori din toate țările și de toate limbile. E ușor de înțeles, în aceste condiții, că de-a lungul deceniilor ce vin numărul contribuțiilor menite să figureze în coloanele *Anului filologic* nu va face decît să crească. Ușor de prevăzut, de asemeni, că la lista de pe acum lungă a redactorilor vor trebui să se adauge alții, tot mai competenți, așteptînd momentul cînd o mașină electronică va veni, poate, să înlocuiască munca actualei echipe de colaboratori.

Oricare ar fi însă soarta bibliografiei întemeiate de Marouzeau, e limpede că fără acest auxiliar prețios munca noastră a tuturor ar fi considerabil îngreunată, dacă nu de-a dreptul imposibilă. Să nu pregetăm deci a mulțumi o dată mai mult Juliettei Ernst, a cărei rivnă a făcut și face posibilă nu numai supraviețuirea, dar continuarea dezvoltării și îmbunătățirii a acestui admirabil instrument de lucru¹.

D. M. Pippidi

A. LESKY, *Homer* (4) Fortsetzung, în *Anzeiger für die Altertumswissenschaft* (Innsbruck), XVII, 1964, caietul 3/4, p. 130—154 și XVIII, 1965, caietul 1, p. 1—30.

Prezentarea critică a valului de lucrări despre Homer și poezia epică (apărute aproximativ între 1960 și 1964), făcută de prof. A. Lesky în nr. XVII și XVIII din AA, constituie un ghid neprețuit pentru filologul clasic dornic să se orienteze în hățiușul tezelor și al ipotezelor formulate în ultimul timp asupra epopeii grecești. Cele două cronici luate de noi în considerare reprezintă continuarea unui lung șir de cronici homerice pe care prof. Lesky le-a publicat în AA începînd din anul 1951.

În cele aproximativ 60 de pagini necesare prezentării materialului parcurs de autor în domeniul bibliografiei homerice recente întîlnim o desăvîrșită ordine în întocmirea rubricilor, după criterii lesne de sesizat pentru cine este familiarizat cu problemele homerice.

¹ Cuvîntul-înainte al directoarei ne înștiințează că, începînd cu volumul viitor, locul lui T. Robert S. Broughton în redacția americană va fi luat de George Kennedy, șeful Secției de limbi clasice de la Universitatea North Carolina (Chapel Hill, U.S.A.).

Darea de seamă din AA nr. XVII tratează despre disciplina mijloacelor ajutoare, cercetările lingvistice și problemele de cultură homerică; cea din AA nr. XVIII despre religie, psihologia personajelor, etică, pentru a încheia expunerea generală printr-o trecere în revistă a celor mai recente direcții de cercetare în problema homerică.

Evident, autorul celor două cronici s-a văzut nevoit să acorde o extindere diferită paragrafelor închinată lucrărilor pe care le-a recenzat, în conformitate cu gradul lor de importanță științifică. Ar fi nepotrivit, deși nu de prisos, a face recenzia unor recenzii prin alcătuirea unei evidențe a materialului luat în considerare de autor; interesul major al cronicilor constă însă în unitatea de concepție asupra epopeii grecești, unitate nedezmințită de-a lungul celor 60 de pagini de cronică, care capătă astfel valoarea unui îndreptar științific, a unei consultații de prim ordin.

Punctul de vedere adoptat de prof. Lesky în domeniul criticii homerice este, în general, tradiționalist. Contactul unui mult experimentat cercetător al cînturilor epice cu actuala avansă de propuneri privitoare la geneza eposului grec se înfățișează plin de circumspecție, deși autorul cronicilor acordă atenția cuvenită concepțiilor moderne (ne referim îndeosebi la neoanaliză). Abordarea unei linii fecunde de gândire, adeviziunea față de anumite teze noi, alăturată fermității în a respinge tot ceea ce îmbracă haina ipotezei șubrede, contribuie la scoaterea în relief a unității de concepție la care ne refeream mai sus.

În cele ce urmează ne vom mărgini să prezentăm la rîndul nostru cîteva din principalele aspecte ale cercetării critice întreprinse de prof. A. Lesky. Menționăm că marile lucrări de introducere în problematica homerică, cum sînt, de pildă, *A Companion to Homer*, editat de Alan J. B. Wace și de Franck H. Stubbings (Londra, Macmillan, 1962) sau *Introducción a Homero*, editată de Luis Gil (Madrid, Guadarrama, 1963), sînt luate în considerare pe rînd și parțial, în conformitate cu materia tratată la diferite capitole.

Transmiterea textului. Prof. A. Lesky este de acord cu teza lui J. A. Davison (*A Companion...*, p. 213—233) că cea mai veche formă a textului homeric a fost redactarea scrisă destinată să fie recitată la Panatenee. Înainte de data instituirii recităților organizate se întinde pinza nesfîrșită a secolelor de recitare rapsodică. După părerea autorului, aceasta este perioada hotărîtoare în formarea eposului grec, cînd textul homeric a suferit numeroase expansiuni și interpolări.

O altă problemă mult discutată în ultima vreme este și aceea a raportului între lucrul filologilor alexandrinii și tradiția homerică preexistentă. În acest domeniu s-au emis ipoteze variate, în majoritatea lor contradictorii. S-a mers chiar pînă la punerea sub semn de întrebare a existenței edițiilor critice atribuite lui Aristarh (H. Erbse, *Über Aristarchs Iliasausgaben*, *Hermes*, 87, 1959, p. 275—303). Descoperirile de papiri homerici în deceniul al 5-lea duc la cel puțin două concluzii: a) papirii homerici timpurii din epoca alexandrină, deși numărul lor este redus, certifică apariția unor încercări de a moderniza textul epopeilor prin introducerea unor forme verbale cu augment, prin înlăturarea dualului, suprimarea hiatului etc.; b) alexandrinii au definitivat unele diviziuni preexistente ale textului homeric și au propus noșine delimitări noi. O sumară statistică a felului cum erau despărțite cînturile homerice în papirii alexandrinii și prealexandrinii atestă că unele cînturi circulau independent, că publicul cititor își manifesta preferința pentru anume pasaje deosebit de frumoase, cu alte cuvinte că exista un gust selectiv. Despre această problemă, G. S. Kirk în *The Songs of Homer*, cap. 14, intitulat *The crucial phases of transmission* (Cambridge, 1962).

Din lucrările care se ocupă de transmiterea epopeilor homerice pe cale manuscrisă autorul se oprește în special asupra cărților lui H. Erbse, *Beiträge zur Überlieferung der Iliasscholien*, Zetemata 24, Beck, München, 1960, IX + 443 p., și a lui Van der Valk, *Researches on the text and scholia of the Iliad*, Brill, Leyda, 1963, XVI + 611 p. Ambele lucrări se ocupă de familia de manuscrise ale textului homeric, cît și de familiile de manuscrise ale scholiilor. Concordanțele între Comentariul lui Eusthathios, articolele din *Etymologicum generale* și textul lui Venetus A sînt explicate de Erbse prin existența unei surse comune identificată într-un comentariu bizantin al cărui autor se ascunde sub semnăturile lui Apion și Herodor (Heliodor?). Van der Valk propune aceeași soluție, cu adaosul că și scholiile *h* se cuvin puse în legătură cu această treaptă intermediară. Cu privire la *Comentariul celor patru*, Erbse este de părere că materialul Comentariului constă dintr-o selecție a operelor de exegeză bizantină, în timp ce V.d.V. admite și integrarea unor izvoare mult mai vechi, ale căror rădăcini se extind pînă la Aristarh.

Limba. În domeniul cercetării homerice descifrarea parțială a textelor miceniene a produs o efervescență departe de a da semne de oboseală. Principalele obiective urmărite în studiile de limbă homerică constau în elucidarea următoarelor probleme: a) explicarea științifică a locului ocupat de elementul eolic în limba homerică; b) lămurirea naturii dialectului arcadocipriot; c) clasificarea formelor homerice care nu sînt ionice.

Vechea teorie a lui P. Kretschmer despre formarea dialectelor grecești explicată pe calea sosirii treptate în Grecia a unor valuri de invadatori înrudiți este astăzi categoric depășită. Una din teoriile moderne care se bucură actualmente de aprecieri favorabile, deși a fost mult discutată în revistele de specialitate, este cea schițată de Ernst Risch (cu precădere în articolele publicate în *Museum Helveticum*, începînd cu anul 1955). După Risch, masa triburilor grecești care au populat Grecia mileniului al II-lea î.e.n. se împărțea în două ramuri principale: a) grecii de nord; b) grecii de sud. Întrepătrunderile etnice și lingvistice între aceste două grupări au fost neîntrerupte pînă în perioada marilor zguduirii venite o dată cu invaziile nordice (secolul al XII-lea î.e.n.). Abia după această perioadă începe să se precizeze conturul viitoarelor dialecte. Din grupa grecilor de nord s-au desprins dialectele eolice și, așa cum propusese Buck încă din secolul trecut, dialectul arcadocipriot, ale cărui contingențe cu dialectele eolice sînt inconstatibile. Din ramura sudică a triburilor grecești s-a desprins dialectul ionic. Formarea dialectelor grecești este, așadar, după această teorie, mult mai tîrzie decît se credea. Din această schemă, după cum se vede, lipsește menționarea unui dialect unitar vorbit de grecii din sud, adică dialectul „aheean”.

Dar descifrarea linearului B a adus pe prim plan în discuție tocmai existența dialectului aheean. O adevărată avalanșă de lucrări a încercat în ultima vreme să detecteze elementele aheene în limba homerică. Apropierile cu cele mai multe șanse de veridicitate s-au făcut între formele miceniene și cele eolice. De aici se ridică chinuitoare și întrebarea în ce categorie trebuie clasificate elementele arhaice din limba homerică? La această întrebare au încercat să răspundă P. Chantraine, L. R. Palmer, Luis Gil, G. S. Kirk, A. Bartonek, Vl. Georgiev și alții.

Cultura. Problemele de cultură materială și spirituală ridicate de epopele homerice sînt pînă astăzi încă adînc afectate de dificultățile serierii lor diacronice. Primejdioasă este îndeosebi tendința de a „miceniza” lumea lui Homer, dar primejdioasă este și cealaltă tendință, de a elimina orice moștenire miceniană.

Printre numeroasele lucrări care s-au ocupat în ultimul timp de *realia homerica* recenzen-
tul acordă o atenție specială articolului lui G. S. Kirk, *Objective Dating Criteria in Homer*,

Museum Helveticum, 17, 1960, p. 189—205. Acest articol, fără să aducă nimic senzațional, conține câteva observații de bun-simț care merită relevate: a) este greșit a clasifica drept „arhaic” pasajul în care se găsesc referiri la forme de viață miceniană sau expresii arhaice, folosite, poate, numai ca podoabă stilistică; b) poezia epică la vechii greci exista cu siguranță în perioada miceniană (punct de vedere comun cu T. B. L. Webster), dar perioada de gestație a ciclurilor epice este epoca submiceniană; c) referirile la existența templelor, la armamentul unor eroi, la apariția fenicienilor în lumea miceniană etc. sînt incontestabil tirzii, reflectînd mulțiple influențe contemporane.

Subiectul și materia epică a epopeilor. Și în acest domeniu părerile exprimate în ultima vreme au oscilat între poli opuși: tendința de a se admite istoricitatea datelor cuprinse în epopeile homerice și, dimpotrivă, negarea oricărei valori, ca document istoric, a *Iliadei* și *Odiseei*. În prima categorie se înscriu cu autoritate studiile profesorilor englezi Denis Page (*History and the Homeric Iliad*, 1959) și T. B. L. Webster (*From Mycenae to Homer*, 1959); pe poziții opuse se situează americanii Rhys Carpenter și M. J. Finley.

Volumul 84 (1964) al revistei engleze *Journal of Hellenic Studies* a deschis o anchetă tocmai asupra acestei dispute, asigurîndu-și printre alte semnături de mare prestigiu și pe aceea a arheologului american J. L. Caskey, care a definitivat săpăturile de la Troia conduse de C. W. Blegen. Din grupul oamenilor de știință care au participat la elaborarea acestui volum, singur M. J. Finley se apropie de teza Carpenter. Argumentele aduse de Finley (actualmente profesor la Cambridge) se bazează pe comparația subiectului și a structurilor compoziționale din epopeile homerice cu cele din cîntecele epice despre Roland, Nibelungi, Marko Kraljevič etc., cîntece care au la bază evenimente istorice foarte depărtate față de țesătura poetică a ansamblului ciclic. Ceilalți semnatori, îndeosebi Caskey, care a relevat amănuntul tulburător al concordanței între distrugerea Troiei și cea a cetăților miceniene, se arată dispuși să admită existența unui atac grec asupra Troiei, deoarece evenimentul a fost consemnat în nenumărate cîntece epice, independente unele de altele. Aceasta este și părerea ferm exprimată de recenzent. Rubrica se încheie cu o amplă discuție asupra celor mai noi lucrări în această direcție.

Problema homerică. După cum reiese din expunerea prof. Lesky, ultimele două decenii au dus la unele clarificări în tendințele care se întretaie în câmpul problemei homerice. Cercetarea modernă, cu unele excepții, a renunțat la metodele de lucru ale „vechilor” analiști, care delimitau straturi cronologice conform unor criterii prestabilite. Actualmente, principalele controverse se grupează în jurul tezelor formulate de Milman Parry și de H. B. Lord cu privire la formarea epopeii grecești, prin comparație cu creația epică contemporană („oral poetry”). Recenzentul nu este de acord cu tendința exclusivistă de a se explica geneza epopeii grecești prin prisma studiilor despre poezia epică orală, dar admite că este necesar să se acorde toată atenția cuvenită acelei laturi a cercetării moderne care încearcă să lămurească în ce măsură Homer apare sau nu tributar tradiției orale premergătoare. O deosebită prețuire în acest sens este acordată articolelor publicate între 1960 și 1964 de J. A. Davison (*Companion...*), F. R. Adrados (*La Cuestión Homérica*), Olga Komnenos-Kakridis, James A. Notopoulos și G. S. Kirk. Prof. A. Lesky a fost și rămîne însă un partizan ferm al teoriei despre fixarea în scris a marii epopei grecești (și aici se apropie de neoanaliză, îndeosebi de Karl Reinhardt, *Die Ilias und ihr Dichter*, Göttingen, 1961). Această ultimă rubrică conține și observații pline de interes asupra lucrărilor care s-au ocupat de relația Homer-Hesiod, Homer-immurile homerice, precum și de structura unor cînturi izolate pentru a se ajunge la concluzii de ordin general (cartea lui Giuseppe Broccia, între altele, intitulată *Struttura e spirito del libro VI dell'Iliade*,

Contributo del problema omerico, I, Sapri, 1962, 119 p., este o lucrare al cărei autor încearcă să infirme părerile școlii Parry-Lord, pledind pentru o *Iliadă* cu planuri compoziționale prestabilite).

Cele cîteva indicații pe care le-am dat cu privire la dările de seamă despre literatura homerică, alcătuite de prof. Albin Lesky, sînt departe de a epuiza bogăția de idei a materialului inspectat. Nădăjdum totuși că importanța comentariului leskian asupra noilor direcții în homerologie se întrevede și din sumara noastră expunere.

A. Piatkowski

A. LESKY, *Griechische Tragödie*, Forschungsbericht, 7. Fortsetzung, in *Anzeiger für die Altertumswissenschaft* (Innsbruck), XX. Band, April-Juli 1967, 2./3. Heft, col. 65—106.

Nu are rost să comentăm cu lux de amănunte o dare de seamă care s-a străduit să fie cît mai concisă în discutarea majorității lucrărilor din domeniul tragediei, apărute în ultimul deceniu. Am prezentat metoda lui Lesky în recenzie din *Studii Clasice*, vol. VII (1965), p. 444—450, unde au fost analizate *Forschungsberichte* 5 și 6. Consecvenți cu principiul nostru de prezentare, am operat și de astă dată o selecție, pentru a reține numai cele mai reprezentative lucrări și cele mai semnificative observații care completează tabloul unei sinteze critice, începută de Lesky încă din 1948.

Prima secțiune din această nouă cronică (7. Fortsetzung — 1. Teil, col. 65—84) grupează următoarele teme: *Allgemeines-Ursprünge-Bühnenaltertümer*. Lucrări cu caracter teoretic și generalizări de mare valoare se referă în primul rînd la *esența tragicului* și a tragediei. Două monografii britanice ocupă primul plan: John Jones, *On Aristotle and Greek Tragedy*, London, 1862 și Leo Aylen, *Greek Tragedy and the Modern World*, London, 1964.

Problematica este abordată de fiecare dată din perspective cu totul diferite: teoria paradigmatică despre acțiunea tragică, așa cum o vede Aristotel, și noțiunile moderne despre *tragic*. Jones tinde să exagereze prioritatea *construcției dramatice*, care a devenit, în concepția lui Aristotel, un fel de cadru al predestinării; *acțiunile* personajelor sînt mai importante decît portretul lor psihologic. Potrivit lui Jones elementul $\mu\omicron\theta\omicron\varsigma$ ajunge să umbrească elementul $\eta\theta\omicron\varsigma$ (însăși individualitatea personajelor). Aristotel ar aprecia eroii de tragedie mai ales sub raportul realizării unor paradigme ale comportării tragice. Lesky se opune interpretării unilaterale a textelor aristotelice. Felul în care Antigona îndrăznește să dea mărturie, *din proprie inițiativă*, pentru legile nescrise („die Zeugenschaft der Heldin”) și apoi semnificația automutilării lui Oedip (exemple citate de Stagirit) ne demonstrează importanța motivărilor umane și a liberului arbitru care decide în multe desfășurări dramatice structura peripeției. Punctul de vedere apărut de J. Carrière în articolul *Sur l'essence et l'évolution du tragique chez les Grecs* (RÉG 79 din 1966, p. 6—37) este de asemenea supus unui examen critic care combate simplificările. Astfel tratarea consecințelor actului tragic pe plan religios nu poate să ne demonstreze concepția oarecum nihilistă sau spiritul modern de răzvrătire, specifice potrivit lui Carrière, tragediei grecești: «Le tragique pur engendre sur le plan humain le désespoir, sur le plan religieux la négation ou la révolte». Aceasta este concluzia unui spectator modern al tragediei. Cugetările puse de poeții greci în gura corului sau atribuite chiar unora dintre personajele implicate direct în